

ТЎРВАЛИ АЛИ ЖАМОЛИЙ АФАНДИ

Усманийлар салтанатининг саккизинчи шайхулисломи, асли исми Али Жамолий бўлган Тўрвали Али афанди Жамолиддин Муҳаммад Оқсароий наслидан Аҳмад ибн Маҳмуд Чалабийнинг ўғлидир. Қорамонда туғилган, лекин туғилган санаси номаълум.

Илк таҳсилни Қорамон ва Кўнъяда олгач, Истанбулда Мулла Хусрав, Бурсада Мавлоно Хусамзода Муслиҳиддин афандиларнинг хизматларида бўлиб, улардан ижозат олди. Таҳсилни адо этгач, Эдирнадаги Тошлиқ Али бей мадрасасига муддарис бўлиб тайинланса-да, қорамонлик Маҳмуд пошшо билан оралари бузилгани учун у ерда узоқ қололмади. Садриаъзам уни паст маош билан Бейларбейи мадрасасига тайинлагач, Тўрвали Али афанди шарафу орини ўйлаб истеъфо берди ва шайх Абул Вафо ҳазратларининг хизматига кирди. Фотих султон Муҳаммаднинг вафотидан кейин Боязид II саройга таклиф қилса-да, рози бўлмади. Бу ишдан ғазабланган ҳукмдор

уни аввал Бурсага, кейин Амасияга мударрис сифатида сургун қилди.

Сургундан рухсатсиз қайтгани учун вазифасидан четлатилди, бироқ Боязид II кўрган туш боис Тўрвали Али Жамолий афанди афв этилиб, 1503 йилда шайхулислом бўлди. Қолаверса, қурилиши ўша пайтда эндигина тугаган Боязид мадрасасига мударрис этиб тайинланди.

Явуз Салим тахтга чиқиши билан Али Жамолий афандининг шуҳрати ортди. Ростгўйлиги, одиллиги ва жасорати билан султоннинг меҳрини қозониб, унга ўз таъсирини ўтказишга муваффақ бўлди. Султонга «Агар шариатга зид амрлар берадиган бўлсангиз, мақомингизга лойиқ эмаслигингиз ҳақида фатво бераман» дея оладиган даражада журъатли эди.

Қонуний даврида ҳам вазифасини давом эттирган Тўрвали Али афанди Родос фатҳида иштирок этди. Фатҳдан сўнг у ерда имом-хатиблик вазифасини бажарди, исломий муассасалар бунёд қилди. Султон Боязид II, Явуз ва Қонуний даврларида жами йигирма уч йил шайхулисломлик қилган, зуҳди ва тақвоси билан машҳур бўлган, ҳақиқатни гапиришдан тап тортмайдиган, усмонийлар салтанати юксалиш даврининг таниқли уламоларидан Тўрвали Али Жамолий афанди 1526 йилда Истанбулда вафот этди.

Одамлар қийналмасдан, уялмасдан, тортинмасдан сўрай олиши учун саволлар ёзилган қоғозлар солинган тўрвани уйининг айвонидан тортиб олиб, жавобларни тўрва билан пастга ташлагани учун Тўрвали Али Жамолий афанди номи билан танилди.

Али Жамолий афанди қаҳрли ва қаттиққўл султон Салимга ўз таъсирини ўтказа олган ва уни мувозанатда ушлаб турган эди. Султон Салим давлатга ва халққа фойдаси тегадиган

кишиларни мукофотлашни яхши билганидек, кичик хато учун ҳам қаттиқ жазо тайинлар, лекин ҳеч кимга ноҳақ озор бермасди.

Тўрвали Али афанди бир куни султон Салим саройдаги вазифаларида масъулиятсизлик қилгани боис юз эллик нафар маъмурнинг бошини танасидан жудо қилмоқчилигини эшитади ва дарҳол саройга отланади. Зеро, бу кишиларнинг айблари йўқлигига ишончи комил эди ва бундай нохуш ҳодисанинг гуноҳидан кўрқади. Вазирлар билан мажлис ўтказаетган бўлишига қарамай султоннинг ҳузурига киради ва шундай дейди:

– Эшитишимча, бир неча маъмурни қатл қилишга фармон берган эмишсиз. Лекин бу кишиларнинг шариат нуктаи назаридан бирор гуноҳга қўл ургани аниқланмабди. Кўрқаманки, бу ишда хато қиляпсиз, қиёмат куни юзингиз қора бўлади.

Лекин султоннинг қарори қатъий эди:

– Вазифаларига бепарволик қилдилар, жазоларини олиши керак! Қолаверса, бу салтанат ишидир, аралашиш сизнинг ваколатингизга кирмайди!

Тўрвали Али афанди эса қовоқ уйганча ҳукмдорни ҳовуридан туширадиган шу сўзларни айтади:

– Мен шайхулислонлик хусусида бир нарсани биламан – сизнинг охиратингизни ҳимоя қилишим керак! Сиз эса гуноҳга қараб боряпсиз. Бу қарорингиз охиратингиз билан боғлиқ ва менинг вазифам билан алоқадор! Афв этсангиз, тўғри қиласиз, бўлмаса, охиратда ҳисобини беришингизга тўғри келади! Мен айтадиганимни айтдим!

Шундай дея чиқиб кетади. Султон Салим бир муддат ўйланиб қолади ва шайхулислон ҳақ эканига ишонч ҳосил қилади. Дарҳол фармон беради:

– Ундай бўлса, афв этдик!

ХАЛИЛ

ИСТАНБУЛ, 2015 ЙИЛ

Жисм – руҳнинг зиндони.

Кўзларимга уйқу кирмаган ўша кеча кўрқув жон-жонимдан ўтиб кетди. Ёлғиз яшашни ўзим маъқул кўргандим, лекин энди оғирлик қияпти чоғи. Одам кўрққан пайтида кимнингдир овозини эшитгиси келаркан. Ўлим билан боғлиқ кетма-кет юз берган ҳодисалар тасодифмиди ёки мен ўлимни тинмай ўйлайверганим учун содир бўлдими, билолмадим. Билганим шуки, қаттиқ кўрқяпман.

Тонг отар-отмас уйдан қочиб чиқдим. Югургудек бўлиб зинапоядан тушдим. Тушаётганимда отам менга совға қилган кўк чизикли кўйлакни кийганимни пайқаб қолдим. Яхши кўраман бу кўйлакни, менга жуда ярашади.

Бинонинг темир эшигидан ташқарига чиқиб, қаерга боришни ўйламаганим эсимга тушди. Кўчада зоғ йўқ. Якшанба тонги. Истанбулнинг сукунат чўккан кўчаларида ёлғиз ўзим юрибман. Истанбул ҳозиргидек сокин, ҳатто хувиллаган пайтида ҳам жуда чиройли. Албатта, ҳеч қачон

хувиллаб қолмайди, лекин инсон баъзида Истанбул билан холи қолишни истаб қолади. Афсуски, бунинг иложи йўқ. Балки иложи бордир деб ўйлаганим учун машинамни мингим келмади. Пиёда юрмоқчи, Истанбул сукунатига қулоқ тутмоқчи бўлдим. Зеро, сўнги пайтларда сукунат Истанбулда энг ноёб нарсалардан бирига айланган.

Тор кўчалардан ўтиб, катта кўчага қараб юрдим. Салқин тонгда пиёда юриш бироз бўлса ҳам фойда берди. Ичимни кемираётган хавотир ариётгандек. Чуқур-чуқур нафас олганча онда-сонда одам ўтаётган катта кўчада кетиб боряпман. Бир жойга бориш ниятим йўқ, шунчаки пиёда юргим келди, холос.

Олдинроқда растасини ҳали очиб улгурмаган симитчидан бир дона симит* олдим. Ўн-ўн беш қадам нарида, болалар майдончасидаги ўриндиққа ўтириб, шошилмай ея бошладим. Ҳеч нарсани ўйлагим келмаяпти. Шунчаки ёлғиз қолсам кифоя. Ҳамма нарсадан узоқ, лекин ўзимга яқин бўлишни хоҳлаяпман.

Тўсатдан бир ўй келди хаёлимга. Бугун якшанба, яъни иш куни эмас. Қабристонда ишчилар бўлмайди. Истанбулнинг энг сокин жойлари, шубҳасиз, қабристонлар. Яё афанди хонақоҳига борсаммикан, ҳеч ким йўқлигида ўша мўйсафидни яна учратармиканман?.. Сўнг бу фикрдан воз кечдим. Ҳали ўзимга келиб улгурганим йўқ, лекин қабристонга боргим келаётгани ғалати.

Майдончада бир ярим соатча ўтирдим. Миямда гужғон ўйнаётган ўйлардан қутулишга уриндим-у, удалай олмадим. Ўлим нега одамзодга бунча ёмон туюлишини билмайман, яна шу ҳақда ўйлаяпман. Инсон ўлса нима бўлади? Ҳамма учун ҳам ёмон бўлади деган гап йўқ-ку!

* Кунжутли тешиккулча

Мавлоно Румий ўлимни тўй деб атаганини биламан. Тасаввуфда ўлимнинг маъноси қовушмоқ деб ҳам ўқиганман. Хўш, унда нега ўлимдан бунчалик қўрқипман? Мен айтаётган ўлим билан улар айтган ўлим бир эмасми?..

Ўрнимдан турдим. Катта кўчадан ўтадиган бир минибусга ўтириб, Бешиктошга равона бўлдим. Йўл бўйи беихтиёр йўлдан чиққан қабристонлар эътиборимни тортди.

Санадим, нақ саккизта қабристон бор экан йўл устида. Бугунгача аҳамият бермаган эканман. Ваҳоланки, деярли ҳар куни шу йўлдан ўтаман.

Чироғон саройидан* ўтгач, минибусдан тушдим. Ўша тик йўлда бир амаллаб илдамладим. Соат саккиз бўлмабди, ҳали барвақт. Қайтиб кетсамми деб ҳам ўйладим, лекин барибир қизиқиш устунлик қилди. Ўлимга, ўликларга бўлган қизиқиш. Қолаверса, Яхё афанди ҳақида ўқиганларим ичимни жунжиктирди, ҳақиқатми-йўқми, билгим келяпти. Қизиқиш қўрқувдан устунлик қилди, ортга қайтмадим.

Йўлнинг энг тик жойида ўнгдаги тор кўчадан хонақоҳга қараб юрдим. Катта эшиқдан биринчи бор қираётгандек ичкарига қадам ташладим. Бу сафар атрофга бошқача кўз билан қараётгандекман. Эрта тонгда денгиздан эсаётган майин шабада дарахтлар орасидан ўтиб, юзимни сийпалаяпти. Сокинлик шу ерда яширинган. Қизиғи, тунда мени қўрқитган ҳамма нарса энди хузур бағишлаяпти.

Хиёл юқорига қараб кетган тошйўлакдан масжидга қараб юрдим. Ён-веримдаги дарахтларга биринчи бор кўраётгандек нигоҳ ташладим. Шохларига кўнган

* Истанбулнинг Бешиктош туманида жойлашган тарихий сарой. Қурилиши 1863 йилда бошланиб, 1867 йилда тугаган.

қумриларга кўзим тушди, бунчалик кўплигига аввал эътибор бермаган эканман. Дарвоқе, мушуклар ҳам бор. Санаёлмадим, лекин сони жуда кўп. Бу сафар иш тақозоси билан эмас, зиёрат учун келдим. Худди бошқа одамлардек мен ҳам Яҳё афандини зиёрат қиламан. Шу тобда хаёлимнинг ҳақиқат эканига ишондим. Бошқа замонда, мутлақо бошқа ердан гўё. Мозий яширинган жойда... Вақт ва макон алмашиб қолгандек. Мен яшаётган замонда сир бўлиб сақланаётган ўтмиш, мен яшаётган жойда яширинган макон...

Масжиднинг ён томонидан ўтиб, орқадаги таҳоратхонада таҳорат олдим. Атрофда ҳеч ким кўринмаётганидан хурсанд бўлдим. Ёлғиз бўлсам ҳам, ўзимни қабристонда юргандек ҳис қилмаяпман. Биринчи марта чўчимадим, ниҳоятда хотиржамман.

Пойабзалимни ечиб, жавонга қўйдим. Кейин пастак эшикдан ичкарига кирдим. Барча қўрқув-хавотиримни ортада қолдиргандекман. Вақт ҳам, дунё ҳам ортада қолгандек. Мана, шундоқ олдимда Яҳё афандининг темир панжара билан ўралган сарқофаси. Ўлган-ку деб ўйламадим, ўйлай олмадим. Тунда ўқиган мақоламнинг таъсирида шундай ҳис қилдимми, билмайман. Рухига дуои фотиҳалар қилдим. Бошимни темир панжарага суяб, кўзларимни юмиб, бутун борлиқни, ҳатто ўзимни ҳам унутишни истадим.

Сўнг турган жойимда тиз чўқдим. Бу ерда кимдир бўлганида, бундай қилолмаган бўлардим, яхшиям ҳеч ким йўқ. Қўлларимни очдим ва қалбимда неки бўлса, барини дуога тўқдим:

«Аллоҳим!

Бутун умр йўлимни йўқотишдан қўрқиб яшадим, лекин қўрқув билан яшаб бўлмайди. Аксарият пайтларда

нажотни Сендан излашни унутдим. Мен гуноҳкорман, биламан, гуноҳ дарёсида ғарқ бўлганман. Кечир мени, Сендан бошқа ҳеч кимим йўқ!

Ичимда жуда кўп изтироб, жуда кўп дард бор. Лекин Сен ҳар дардимга давосан. Мени бенасиб қайтарма. Ичимдаги қайғудан мени арит, Аллоҳим! Фориг қилгин мени, юракбағрим ўртанмасин.

Мени кечир ва дуоларимни қабул қил! Омин».

Дуони тугатгандан кейин ҳам ўтирган жойимдан турмадим. Ўтиравердим. Негалигини билмай ўтиравердим. Бироқ шуни билдимки, одамзод фақат жисмдан иборат эмас. Жисм бир либосдир ва унинг эгаси бор. Илк бор ўша кун руҳимга кулоқ тутдим ва юрагим ҳузурга тўлди. Яна шуни англадимки, бу дунёга маҳлиё бўлган, бу дунёни хоҳлайдиган жисмим экан, руҳим эса қанот қоқиб, Эгасининг олдида боришни хоҳларкан.

Юрагимдаги ғашликни масжидда қолдириб, ташқарига чиқдим. Энди кўрқмаяпман. Фақат баъзи нарсаларни тушунмаяпман. Балки бир кун келиб тушуниб қоларман.

Масжид олдида бирпас туриб қолдим. Мақолада ўқиганларим хаёлимдан ўтяпти. Ўша обдаста қўйилган жойни, Яхё афанди таҳорат олган жойни кўргим келди. Агар мақолада ёзилганлар тўғри бўлса, шу ерларда бўлиши керак. Атрофга кўз югуртирмоқчи бўлдим. Масжиднинг ўнг томонидан бошлаб айландим. Ҳамма жойда қабрлар бор, қабрдан бошқа ҳеч нарсани кўрмадим.

Аслида шунчаки вақт ўтказяпман. Ўша мўйсафидни кўргим келяпти. Шу ерда турсам келиб қолар деб умид қилдим. Ярим соат чамаси айланиб юрдим, лекин ҳеч ким кўринмади. Ўзи кутганда шунақа бўлади, кутилганлар келавермайди.

Умидимни уздим. Афтидан мўйсафид бу ерда эмас. Ўзимча бир нималарни ўйлаб топдим-да. Барча саволларимнинг жавоби ўша одамда деб ўйладим. Шунчаки, ора-сирада бу ерга келиб турадиган кекса киши экан. Оддий инсон. Тасодифан, кетма-кет икки-уч бор учрашдик, шу холос. Шундай бўлиши керак экан.

Ана шуларни хаёлимдан ўтказиб, келган йўлимдан қайтиш учун юра бошладим. Орқамда анча-мунча нарса қолдираётганимни ҳис қиляпман. Юрагимда нималардир уйғонди, зимистон чўккан жойим ёришди, йўқотганимни топиш учун қадам қўйдим.

Тошйўлкадан дарвозага қараб секин-аста илдамлай бошладим. Қуёш нурлари шундоқ юзимга тушяпти. Бир-икки қадам қўйгач, яна уни кўрдим. «Шунчалик тасодиф бўлиши мумкинми?» дея кўнглимдан ўтказдим. Бошини қуйи солиб олганча, тик йўлдан чиқиб келаётган эди. Унинг ёшидагилар бунчалик шахдам қадам ташлай олмаса керак. Бу сафар кўркмадим, тортинмадим, ҳатто қувондим. Излаганимни топгандек, дуоим ижобат бўлгандек севиндим. Турган жойимда тўхтаб, уни кута бошладим.

Дарвоза томонга қараб юриши билан бошини ердан кўтарди ва менга кўзи тушди. Эғнида мен биринчи кунда кўрган чопони, салласи ҳам худди ўша. Ҳамма нарсаси бир хил, атрофдаги ҳамма нарса ўзгарса-да, у ҳеч ўзгармайдигандек. Менга қараб жилмайди. Ҳайрон бўлмади. Гўё бу ердалигимни, уни кутаётганимни билганди.

Орамизда ўн одимча масофа қолганда тўхтади. Оҳиста ерга эгилди. Бир нима олдим, бир нарсани ташладим, аниқ кўролмадим ёхуд кўрган бўлсам ҳам, тушуна олмадим. Кейин қадини ростлаб, юра бошлади ва салом берди:

– Ассалому алайкум, ўғлим!

– Ва алайкум ассалом, амаки.

– Тинчликми? Бугун дам олиш кунингиз деб ўйлагандим.

– Шундай, амаки. Мен аслида зиёратга келгандим, лекин сизни ҳам кўргим келди.

Ёнимга анча яқинлашиб қолди. Ҳатто ҳидини ҳам сезяпман. Ўзгача, ёқимли ҳид.

– Тасаввур қилгинки, мен ҳам сени кўргани келдим, – деди жилмайиб. «Қанақасига?» дегандек кўзларимни қисиб, бошимни билинар-билинмас ён тарафга ўгирдим.

– Дунёда тасодиф деган нарса йўқ, болам. Тасодифга жоҳиллар ишонади. Зеро, Аллоҳ бор экан, тасодиф бўлиши мумкин эмас.

Ҳеч нима деёлмадим. Мен ўзимга ўзим айтганларимнинг жавобини бераётгандек эди.

Бирга юриб, хонақоҳнинг орқасида, денгиз томонда бир дарахтнинг тагигача келдик ва ям-яшил майсанинг устига ўтирдик. Бирпас денгизни томоша қилдик. Гаплашмадик. Сабабини билмайман-у, бу одамдан кўрқмаяпман, аксинча, ўзимни унга жуда яқин ҳис қиляпман. Қолаверса, иккимиздан биримиз кўрқишимиз керак бўлса, у кўрқиши керак, кексайиб қолган киши менга бирор зарар етказолмайди-ку.

Чорак соат чамаси гаплашмадик. Эрталаб, ҳали жазирама ерга тушмаган, одамлар уйидан чиқмаган бир пайтда мен қабристонда нотаниш одам билан шундоқ ёнма-ён ўтирибман.

Ўртадаги жимликни мен буздим:

– Бу ерларга кўп келасизми, амаки?

Денгизга қараб ўтираверди, мен томонга ўгирилмади.

– Аксар пайтлар шу ерда бўламан. Деярли, кетмайман.

«Ҳойнаҳой Яҳё афандига эргашиган тариқат аҳлидан бўлса керак, шунинг учун бу ерга тез-тез келиб туради» дея кўнглимдан ўтказдим.

– Унда шу атрофда яшасангиз керак?

– Шундай деса ҳам бўлади, болам.

Бир соатча у ёқ-бу ёқдан гаплашиб ўтирдик. Кимлигини, нима иш қилишини, ҳамма нарсани сўрадим. Лекин у менга ҳеч савол бермади. Икки боласи бор экан, бир вақтлар имомлик қилган экан. Энди эса яшаётгандек кўриниб вақт ўтказяпти экан. Шундай деди.

Унинг ёнида ўзимни қадим замонларда дарвешларнинг олдида ўтирганча илм олган талабадек ҳис қилдим. Худди дунёда бир мен ва бир бу киши бордек. Замон ўзгариб қолгандек, мозийга учиб кетгандекмиз. У дарвеш, мен толиби илм...

Бир маҳал хаёлимга Яҳё афанди келди. Бу ердалигимнинг сабаби у. Тунда ўқиганларим мени ҳам хавотирга соляпти, ҳам қизиқтиряпти.

– Унда сиз Яҳё афанди ҳақида айтилган гапларни биласиз-а?

– Нималар дейилган экан, қани, айт-чи!

Кечаси ўқиганларимни айтиб бердим. Ўз фикрларим, ҳисларимни айтдим, кўрққанимни ҳам қистириб ўтдим.

Мени диққат-эътибор билан эшитди. Сўзимни тугатмагунимча миқэтмади. Нуқул ўнг кўлидаги тасбеҳни ўгирияпти, тинимсиз нималарнидир пичирляяпти. Гапларим тугатиб, кўзларига қарадим. Кўзлари кекса кишининг кўзлари эмас гўё, чақнаб турибди, нури сўнмаган.

– Сиз бу ҳақида ҳеч эшитганмисиз? Бўлиши мумкинми?

– Ўзинг нима деб ўйлайсан, ўғлим?

Аслида бундай жавобни кутмагандим. Саволимга савол билан жавоб берди ва мен нима дейишни билмадим. Бу тўғрида ҳеч ўйлаб кўрмабман. Бўлиши мумкинми? Қайдам.

– Билмасам, – дедим. – Ҳойнаҳой шунчаки ривоят ёки хурофот.

Қўлидаги тасбеҳини оҳистагина чопонининг ўнг киссасига қўйди. Сўнг чуқур тин олди, нафасини «Аллоҳ» деб чиқарди.

– Ўғлим! Аллоҳ ёмон нарсани яратмайди. Гўзал зот фақат гўзал нарсаларни яратади. Аллоҳ нимани бор қилган бўлса, ҳаммаси гўзалдир. Уларни биз ёмон деймиз. Масалан, юрагимизда севги, нафрат деган туйғулар бор. Уларга биз ном қўймадикми? Биз севмоқни яхши, нафратни ёмон демадикми?..

Аллоҳ ҳеч нарсани беҳуда яратмаган. Ҳузунни ҳам яратган У, дарду ғамни ҳам Ўзи яратган. Лекин буларни ёмон деб биз айтаемиз. Нафсимиз айтади десак, тўғрироқ бўлади. Дунёни унуттирадиган ҳар нарсани нафсимиз бизга ёмон деб билдиради ва шунга ишонтиради. Маҳзун бўлган киши Аллоҳни эслайди, дардли киши Аллоҳга сиғинади, ғамгин киши Аллоҳдан мадад истайди, нафсимиз эса буларни хоҳламайди. Ана шунда булар ёмон дея васваса қилади. Биз ҳам ишонаемиз.

Дунё инсонни кўр қилган жойдир. Фақат дунёга қараган кишининг ва фақат дунёни кўрган кишининг кўзлари кўр бўлса, қандай мусибат! Одамзод дунёни неъмат, охиратни зиллат деб ўйлайди. Нафси шундай деб ишонтиради. Ўлмайдигандек яша дейди. Ўлимни дунёда бироз ўйнаб-кул дейди ва одамзод бунга ишонади. Шунинг учун ўлимни мусибат деб билади. Ўлимни Аллоҳ

яратмаганми?.. Демак, ўлим ҳам яхши. Ҳаёт гўзал-у, ўлим ёмонми?.. Ундай эмас. Яшашни ёмон деб биладиганлар ҳам, ўлимни қовушмоқ деб билиб, Азроилни хушхабарчи дея кутганлар ҳам бор...

Мен ундан нимани сўрадим-у, менга нималарни гапиряпти. Худди сабоқ бераётгандек. Миқ этмасдан, кўзларимни ундан узмасдан, деярли нафас олмасдан уни тинглаяпман.

– Биз бу дунёни ягона ҳақиқат деб ўйлаймиз. Эътиқодимиз қай даражада бўлса-да, иқроқ бўлмасак-да, ўлимни мусибат деб билиб кўрқамиз. Ваҳоланки, буларнинг барига сабаб – беҳабарлигимиз. Масалан, она қорнидаги гўдаклар бир-бири билан гаплаша олганида, тўққиз ойдан кейин ҳамма нарса тугаб, бошларига мусибат тушишини гумон қилган бўлишарди. Биз ҳам худди шундай ҳолатдамиз. Бу дунёга шунчалик ўрганиб, боғланиб қолганмизки, бу ердан айрилиш бизни ўлимдан баттар кўрқитади.

Инсон бир тана ва бир руҳдан иборат. Ўлим руҳ учун эмас, жисм учундир. Жисм тупроққа айланади, бироқ ўлим руҳга яқинлашолмайди. Биз мана шу ўринда янглишамиз, ғофилликқиламиз. Жисмимизга руҳ берилган деб ўйлаймиз. Ваҳоланки, жисмимизга руҳ берилмаган, руҳимизга жисм берилган. Яъни «мен» деганимизда биз фақат жисм ҳақида гапирамиз, ҳолбуки, ҳақиқий «мен» руҳимиздир. Руҳимиз жисмимиздан анча олдин, ҳатто дунё яралмасидан аввал пайдо бўлган. Жисм эса бу дунёда кийиш учун руҳимизга берилган либосдир. Яъни, бир либос ёниб, куйиб кул бўлса, уни кийган киши ҳам куйиб кул бўладими? Бўлмайди, болам. Биз ўлик деганлар шунчаки ҳаёт либосини эгнидан чиқарган кишилардир. Яъни ўлганлар йўқ бўлганлар эмас, аксинча бор бўлганлардир.

Яҳё афанди деяпсан, «Бўлиши мумкинми?» деб сўраяпсан.

Аллоҳ хоҳласа, бўлмайдиган нарсанинг ўзи йўқ. Мақсадинг «Буни кўра оламанми?» дея сўрамоқ бўлса, билгинки, кўрмоқ учун кўз керак. Бошингдаги кўзинг қарайди, лекин кўнги кўзинг кўради...

Хаёлларим алғов-далғов бўлиб кетди. Ўлим ёмон эмасми? Ўлганлар аслида ўлмаганми? Қанақасига? Бу гапларига қандай ишонишим мумкин? Отам ўлган ва ҳозир йўқ бўлган-ку, буни қандай тушунса бўлади?.. Жавоб тополмадим.

Аслида унинг айтганлари тўғри, лекин ичимда бир овоз бемаънилик деб, ишонмасликка ундаяпти. Қолаверса, Яҳё афанди билан боғлиқ саволимга жавоб қайтармади.

Мўйсафид кутилмаганда жойидан турди. Қўлларини тиззасига урди. Чўнтагидан тасбеҳини чиқарди.

– Мен кетишим керак, ўғлим. Вақт бўлди. Лекин шуни билгинки, дунёда бўлиши мумкин бўлмаган нарса йўқ. Ўйлашдан қўрқма. Яна шуни билгинки, жисм руҳнинг зиндонидир. Ўлим руҳни зиндондан халос қилади, одамзодга хуррият беради. Ўлганигда озод бўласан. Тирик киши қаноти боғланган куш кабидир. Қаноти синиқ эмас, лекин учолмайди. Учмоқ учун ўлмоқ керак.

Ўзимга келгунимча у бир неча қадам ташлаб бўлган эди. Орқасидан сўрадим:

– Амаки, сизни яна кўра оламанми?

Ортига ўгирилмади ҳам, тўхтамади ҳам. Юрган кўйи жавоб қайтарди:

– Хоҳласанг, албатта кўрасан.

Кетди.

ИСТАНБУЛ, 1525 ЙИЛ

ЯХЁ АФАНДИ

Одам йўқотганини топади, биз Уни йўқотмадик-ку?!

Вақт Яхё афандини тобляпти, ўзгартиряпти. Ҳар бир ўзгариш юрагини доғляпти, ич-ичдан ёндириб, кул қиляпти. Бировга айтолмаганларини шеърларга тўкяпти. Шеърларни ишқ билан ўқийди, сатрларни чўғлардан тизади гўё. Лекин ҳар бир дарднинг, машаққатнинг мукофоти бор. Даво – дарди бор киши учун. У ҳам ишқ манзилларидан бирма-бир ўтяпти, дард тортган сари давога яқинлашяпти.

Дарвоқе, энди у тоқ эмас. Аввал уйи, онаси бор эди, энди унга йўлдошлик қиладиган рафиқаси ҳам бор. Султон Сулаймон синглисининг эри, яъни куёвининг қариндошларидан бирига уйлантириб қўйди. Феъл-атвори чиройли, насл-насабли бир аёлдир Шарифа хоним. Уни Аллоҳнинг омонати деб билади, онасини қанчалик асраб-авайласа, уни ҳам шундай авайлайди. Аллоҳ бу икки аёлни унга омонат қилиб топширганига ишонади ва улар билан муомалада нуқсонга йўл қўймасликка ҳаракат қилади.

Икки йилдан бери Али Жамолий афандидан сабоқ оляпти, у зотдан ҳақ, ҳақиқат, адолат, марҳаматни ўрганияпти. Лекин аслида уни эшитганлари, ўқиганлари, ўрганганлари эмас, кўрганлари мутаассир қиляпти. Али Жамолий афанди тақводор киши, ҳақиқат учун бошидан жудо бўлишдан ҳам чўчимайди, динининг иззати учун ўлимга ҳам тайёр.

Устози Яҳё афандини биринчи кунданок ёқтирди, лекин буни билдирмади, очик айтмади, Яҳё эса устозининг ўзига бўлган муҳаббатини сезади. Устози унга биринчи кунданок узоқ йиллардан бери танийдигандек муомала қилади, илк бор кўрганидаёқ «Яҳё афанди» деб чақира бошлади.

Али Жамолий афанди кексайиб қолган, бетоб. Шунда ҳам бир лаҳза бўлсин ўрганишдан, ўргатишдан тўхтамайди. Ўрнидан туриш учун мадрасадаги талабаларининг қўлларидан ушлайди, бироқ илм сирларини ўргатаётганда завқ-шавққа берилиб, ўзини унутиб қўяди.

Бир куни Али Жамолий афанди Жонбозия мадрасасида пешин намозидан кейин барча талабаларини олдига жамлади. Толиби илмларнинг кўзи унинг оппоқ соқолида, йиллар изини ўзида акс эттирган юзида.

– Болаларим! – деди ва ҳаммасининг юзига бир-бир қаради. – Агар бугун умрингизнинг сўнгги куни эканини билсангиз, нима қилган бўлардингиз? Кўнгилхушлик қилиб, дунёдан завқ олармидингиз ёки дунёдан воз кечиб Аллоҳни ёдга олармидингиз?

Бирпас жим бўлиб қолди. Толиби илмлар мулоҳаза қилишини хоҳлади. Яҳё афанди жамоат билан деярли тўлай деб қолган масжиднинг эшиги олдида тиз чўкиб ўтирибди, Али Жамолий афандининг саволи зехнига ўқдай қадалди.

«Ҳозир, – дея кўнглидан ўтказди, – ҳозирок жонимни Эгасига топшира оламан, ўлимга тайёрман. Баҳридан ўта

олмайдиганим ҳеч нарсам, узр сўрашим керак бўлган ҳеч ким йўқ. Ҳозирман, ҳозирок тайёрман.»

Али Жамолий афанди сўзини давом эттирди:

– Болаларим! Шундай ўйлангки, умр дегани бир кун ва ўша кун бугундир. Бу кунни илм, ибодат, Аллоҳ билан ўтказмаслик қанчалар телбалик! Дунё деб аталадиган барча нарса, бор дейилганларининг бари бир куни йўқ бўлишини одамзод билмайди. Аслида билади-ю, унутади ёхуд унуттирилади. Умр эса тўхтаб турмайди, ажал бир лаҳза ҳам кутмайди. Шундай экан, инсон ҳар он Аллоҳ билан бўлмоғи лозим.

Талабалар сукут мақомида, одоб билан устознинг ўғитларига кулоқ тутяпти. Али Жамолий афанди ҳақиқатни сўзлаяпти, аммо уларга бироз оғирлик қиляпти.

Бир чеккада ўтирган ёш толиби илмлардан бири қўлини одоб билан кўтарди. Демак, саволи бор. Али Жамолий афанди шундай суҳбатлар асносида ўзига савол беришларидан мамнун бўлади.

– Устоз, Аллоҳ билан бўлиш қандай саодат! Лекин Уни қандай топамиз?

Али Жамолий афанди кулимсиради. Сўнг талабаларга разм солди. Кимнидир излаётгандек, ниманидир қидираётгандек. Сал кейин нигоҳи бир нуқтага қадалди.

– Бу саволга Яҳё афанди жавоб берсин!

Яҳё афанди ўз исмини эшитиб чўчиб тушди. Чиндан «Яҳё афанди» дедими устози? Шундай дедими?... Талабаларнинг нигоҳи ўзига қаратилганини кўрмаса, буни туш деб ўйлаган бўларди. Хўш, нима дейди? Қандай жавоб беради?... Кетмакет ютинди. Сўзлайин деса сўз тополмаяпти. Устози уни синаяптими, ажабо?..

Али Жамолий афанди ўтирган жойидан қўли билан ишора қилиб, Яҳё афандини ёнига чақирди. Яҳё афанди талабаларни оралаб келиб, устозининг ёнгинасига ўтирди.

Нима дейди энди? Нимани гапирарди?.. Али Жамолий афандига қаради. Устози рухсат бергандек бошини қуйи солди. Лекин Яҳё афанди гапиролмади, бир неча марта уринса-да, уддалай олмади. Мияси бўшаб қолгандек, овози қисилиб, тили музлаб қолгандек. Бўлмади. Хаёлига битта ҳам сўз келмади. Бир маҳал Али Жамолий афанди бошини Яҳё афандига ўтирди ва оҳиста:

– Вақти келди, қалбингдагиларни тўкиб соч, ўғлим, – деди.

Яҳё афанди енгил тортди, гўё елкасидан оғир юк ағанагандек бўлди. Тилининг тугуни ечилиб, зехни ёришди. «Бисмиллоҳ» деди ва сўзлади, йўқ, дарёдек жўшди, денгиздек тўлиб-тошди.

– Инсон йўқотганини топади, биз Уни йўқотмаганмизку! Зеро, У йўқолмайдигандир. Қаерга қарасак, Уни кўрамиз, нима десак, Уни сўйлаймиз, нимага қулоқ тутсак, Уни эшитамиз. Бироқ яшаш инсоннинг кўзларини кўр, қулоқларини кар қилади. Қараганини кўролмайди, билолмайди, билганига боролмайди. Кўзларимизга дунё шунчалар тўлганки, очиқ-ошқора нарсани ҳам кўролмаймиз.

Аввало ўзимизга қайтишимиз, ўзимизни билишимиз зарур. Мана шунда кўрамизки, душман ўз ичимизда ва у ўлмасдан кўзларимиздан парда, қулоқларимиздан шовқин ва кўнглимиздан муҳр кўтарилмайди. Аммо мақсад айнан Уни топиш бўлса, унда изламоқ керак. Топгунгача эмас, ўлгунгача изламоқ даркор.

Юраги кўксидан отилиб чиқадигандек бўлди. Совуқ тер босиб, қийналиб нафас олди. Нима деганини, кимга

сўзлаганини билмайди. Кўз ўнгида қоронғилик. Эс-ҳуши бошидан учиб кетгандек. Фақат Али Жамолий афанди қараб турганини пайқади ва унинг ҳорғин овозини эшитди:
– Топгунча эмас, ўлгунча изламоқ...

Ўша кундан кейин Яхё афанди ҳамманинг эътиборига тушди. Айтганлари, ҳатто айтолмаганлари ҳам эшитганларга таъсир қилганди. Уни ҳурмат билан «Мулла Шайхзода» деб атай бошлашди.

Яхё афанди бу ҳолатдан ҳам ҳайрон бўляпти, ҳам бироз чўчияпти. Эътибору илтифотга маҳлиё бўлиб, кўнгли сўқирлашишидан кўрқади. Одамзоднинг кўзлари кўролмаса мусибат эмас, лекин кўнгил кўзи кўр бўлса, тириклик беҳуда. Яхё афанди мана шундан хавотирда.

Бир неча ҳафта кейин Али Жамолий афанди омонатини топширди. Буюк шайхулислом, улуғ олим, юзларча толиби илмнинг муршиди дунёдан ўтди. Айтганидек бўлди – умр бир кун ва ўша кун бугун...

ХАЛИЛ

ИСТАНБУЛ, 2015 ЙИЛ

*Ўлим тўсатдан келмайди,
одамзод шунчаки кутишни унутади.*

Ўша мўйсафидни бир ҳафта кутдим, келмади. Аксарият пайтларда кутиш беҳуда бўлади, азоб беради, юрак-бағирни ўртайди, лекин барибир кутаверади киши. Ҳатто бутун бошли умр кутиш билан ўтиб кетади. Мен ҳам шундай кутдим. Кўриб қоларман деб эрталаб барвақт Яҳё афанди хонақоҳига келдим. Кечқурун учратиб қоларман деб алламаҳалгача у ерда вақт ўтказдим. Бироқ у йўқ эди, келганини на кўрдим, на сездим. Бировдан сўрамадим ҳам, тўғрироғи, сўрагим келмади. У гўё мен топган сир, уни ошкор қилишни, бошқаларга билдиришни хоҳламадим. Қолаверса, исмидан бошқа ҳеч нарса билмайман, нима деб сўрашим мумкин?..

Бир ҳафта давомида фақат унинг гапларини ўйладим. Қабртошларга аввалгидан бошқачароқ назар ташладим. Барибир ўлишдан кўрқаман, лекин энди мен ҳис қилаётган

Ўлим қўрқуви эмас, қандай ўлиш қўрқуви. Кечалари ўлим ҳақидаги китобларни ўқидим. Истамасам ҳам ўлимни ўйлаб, миямнинг бурчак-бурчакларига ташлаб қўйган ғариб хотирани топгандек бўламан. Ўтган бир ҳафта мобайнида шунча пайт ғафлатда юрганимни пайқадим. Ҳамма нарса менга ўлим ҳақида ҳайқирар экан-у, менинг қулоғим том битган экан. Дунё ҳар лаҳзада ўлаётган экан, мен уни тирик деб билибман. Алданибман. Ўлим менга жуда яқин экан, мен келмайди деган хаёлга борибман. Ваҳоланки, ўлим фақатгина кекса ёхуд бемор кишига келмайди, жажжигина гўдаклар ҳам кутилмаганда бу дунёни тарк этади. Шундай экан, умр дегани бир лаҳза, бир нафас холос ва ўлим ҳар доим ёнгинамизда, яқинимизда.

Кунлаб шуларни ўйладим. Англамоқ истадим, билганлардан ўрганмоқ истадим. Эҳтимол ўлишни хоҳламагандирман, лекин ўлимни билишни хоҳладим. Қарадим, тингладим, ўқидим. Тасаввуфнинг ўлимга нисбатан нуқтаи назари эътиборимни жалб этди. Тасаввуфчилар ўлим билан бир эшик, аниқроғи, боқийлик эшиги очилишига ишонишади. Ўлмоқ – боқийлик демакдир дейишади. Инсон бир бор ўлгач, бошқа ўлимга рўпара келмайди, шунинг учун ҳам ўлимни якун эмас, бошланиш, ибтидо ўлароқ кўришади. Бунга ишонишади. Тирикликда ўлиб, ўлгандан кейин яшашади.

Ўлимдан қўрқиш инсоний ҳолат, бироқ улар бу қўрқувдан фориғ бўлишни хоҳлашади, шунинг учун ўлмасдан аввал ўлмоқ деган сирни пичирлашади. Ўлмасдан аввал ўлмоқ... Одамзод ўлмасдан аввал қандай ўлиши мумкин?..

Тушуна олмадим, бунга қобилиятим етмади. Демак, яшаш деган афсун кўзларимни кўр қилиб улгурган экан. Ўлимни қанчалик оз ўйлаганимни билдим. Эртага нима қиламан,

кейинги ой, кейинги йил, ҳатто ўн йилдан кейин нималар қилишимни режалаштирдим, лекин бир лаҳза кейинги нафасимни олиш-олмасликка ишончим комил эмас. Ўзим билмай ҳар лаҳза ўлаётган эканман. Бир китобдаги гап ўқиганимдан бери хаёлимдан кетмайди: «Ўлим тўсатдан келмайди, шунчаки одамзод кутишни унутади». Нақадар ҳаққоний мушоҳада, шундай эмасми?..

Бир ҳафта ўтди. Хонақоҳ қабристонидан ишим яримлаб қолди. Тахминан икки минг атрофида қабр бор, мингга яқинини қайд қилиб улгурдим.

Кечки пайт, шомга яқин қабристондан чиқдим. Ишчилар йўқ, иш вақти тугаган заҳоти кетиб бўлишган. Бир ўзим қолганман. Ён-веримга қарай-қарай қадам ташладим. Балки ўша кекса кишини яна кўриб қоларман дея атрофга кўз югуртирдим. Лекин кўринмади. Демак, энди келмайди. Шунчаки менга насиҳат қилмоқчи бўлган оддий чол экан-да. Ваҳоланки, мен у ҳақида бутунлай бошқача ўйлаган, унда сирли ҳолатни кўргандим. Гапларини ҳақиқат каби тингладим. Балки ҳар доим учратишим мумкин бўлган, балки ҳар куни йўлимда учрайдиган оддий кишилардан бири. Ўзимни ўзим бемаъни асрорларга отдим. Эҳтимол, у чолни қабристонда учратганим учун шундай ҳисларга асир тушгандирман, ким билади. Бўлмаса ҳаммага ўхшаган, оддий бир кекса киши...

Шу ўй-хаёллар билан машинамни кўйган жойга қараб юрдим. Лекин барибир ўзимни енголмадим. Кўзларим чор-атрофда кезди, излади, бироқ тополмади.

Машинамга ўтирганимда куёш ботган эди. Ҳали қоронги тушмаган бўлмаса-да, ғира-ширалик Истанбул осмонини қоплаган. Сумкамни ёнимдаги ўриндикка ташлар

эканман, тик йўлдан бор кучи билан чиқишга уринаётган мўйсафидни пайқадим. Мен бир неча кундан бери кутаётган киши! Шундоқ рўпарамдан келяпти! Лекин боши қуйи солинган, кўзларини ердан узмаяпти. Ё мени пайқамади ёки эътибор бергиси йўқ.

Ҳеч нарса қилмасдан пича кутдим, уни кузатиб ўтирдим. Бобомга ўхшатдим, отамга ва ўзимга ҳам ўхшатгандек бўлдим. Сал кейин машинадан тушдим. Орқасидан чақирмоқчи эдим, бирдан хаёлимга бир фикр келди. Орқасидан бормайман. Масжиддан чиқишини кутиб, уни кузатаман. Қарга боришини, нималар қилишини кўраман дедим.

Шундай қилдим ҳам. Ярим соатча бир чеккада кутиб турдим. Нимага бундай қилаётганимни билмайман. Шунчаки, хаёлимга келган нарсани амалга оширяпман. Шом намозини адо этганлар секин-аста чиқа бошлади. Кўзларим фақат ўша мўйсафидни излади. Ҳамма чиқди, фақат у йўқ. Қош қорайди, атрофда инсон зоти қолмади.

Ўн дақиқача кутдим. Йўқ. Ё ростдан ҳам чиқмади, ёки кўпчилик орасида пайқамадим. Энди келмаса керак деб ўйладим. Қолаверса, қилган ишимдан уялдим. Машинамга ўтириш учун қадам қўйгандим ҳамки, эшикдан чиққанига кўзим тушди. Боши яна қуйи солинган, оҳиста қадам ташлаяпти. Мени кўргани йўқ, балки мен шундай ўйлагандирман.

Эғнидаги узун чопонини шамолда ҳилпиратганча тик йўлдан пастга туша бошлади. Орқасидан шунчаки қараб турибман. Иккиланяпман. Боришим керакми ёки йўқ? Бир қарорга келолмадим. Қизиқишим яна бир бор устунлик қилди. Чидолмай орқасидан юра бошладим. Бу мўйсафид мени негадир ўзига тортади ва мен бунга тўсқинлик қилолмайман. Балки уни кўрмасдан аввал бир суянчиқ қидираётгандим. Менга шунчалик сирми

туюлдики, у хакида ўйлаб ўйларимга етолмадим. Худди мени қизиқтирган нимаики бўлса, уларни менга изохлайдиган, ичимдаги бутун дардни аритадиган, таскин берадиган кишидек туюлди.

Ортидан кетяпман, кўриб қолмасин деб унчалик яқинлашмаяпман. Тик йўлдан тушиб, ўнгга бурилди, мен ҳам бурилдим. Олдимда кетяпти, қуйи солинган бошини ердан умуман кўтармаяпти. Тўхтамай, тинмай юраяпти. Мен эса унинг ортидаман.

Шу тариқа бир неча юз метр юрдик. Қаерга кетяпти бу киши? Уйига бораётган бўлса, нега ҳар куни бу ерга келади? Шунча йўлни қандай босиб ўтади? Нега бошини ердан кўтармайди? Атрофдан бир қанча одам ўтяпти, лекин худди ҳеч кимни кўрмаяпти, ҳеч кимга қарамаяпти. Тўғрига қараб кетиб боряпти, ҳечам шошилмаяпти.

Мен-чи? Нега бу одамнинг орқасидан тушдим, нега умримда қилмаган бемаънилиқни қиляпман? Эҳтимол ниманидир излаётгандирман? Ҳа, ниманидир йўқотганман ва ўша нарсани шу мўйсафидда топаман деб ўйлаяпман.

Ундан кўзларимни узмасдан боравердим. Бироз олдинроқда тор кўчадан ўнгга бурилди. Мен катта кўчанинг четидан келаётган эдим, хаёл билан бўлиб рўпарамдан келаётган йигитни кўрмай қолибман. Тўқнашиб кетдик. Гандираклаб кетдим. Йигитдан узр сўрадим. Бошимни кўтариб қараганимда эса кекса кишини кўролмадим. Одимларимни тезлатдим. Унга етиб оламан деб ўйладим. Кўчанинг бошига келиб қарасам, ҳеч ким кўринмади. Узун кўчадан тезгина ўтиши мумкин эмас. Балки бошқа томонга бурилгандир дея атрофга қарадим, йўқ. Бирпас ўша ерларда ўралашиб юрдим. Йўқ. Йўқотиб қўйдим уни. Орқамга қайтишга мажбур бўлдим.

Қайтаётиб қилган ишимдан уялдим. Зеро, эс-хушли одамнинг иши эмас. Яхё афанди хонақоҳига олиб борадиган тик йўлдан юрдим. Машинамга миниб кетмоқчи эдим. Лекин кўзим тушган ҳолатдан донг қотдим. Кўрқдим, титрадим, уялдим. Ҳалиги мўйсафид хонақоҳнинг дарвозаси олдида адл бўлиб, виқор билан турар эди. Қаршисидаги электр чироғи юзини ёритяпти, шабадада узун чопони ҳилпираяпти. Қанақасига, қандай қилиб бундай бўлиши мумкин? Мендан олдин келиши мумкин эмас, шу йўлдан ўтганида албатта уни кўрган бўлардим. Ё бошқа йўлдан келган ёки... Ҳатто ўйлаш ҳам миямга оғирлик қиляпти. Юрагим тез ура бошлади. Кўкрак қафасимда бир қуш типирчилаётгандек гўё. Турган жойимда донг қотдим, у эса менга қараб турибди.

Юролмадим. Орқага тисарилаётгандекман. Қочиб кетгим келди. Нималар бўлаётганини тушунмаяпман.

– Топдингми, ўғлим? – деди. – Излаганингни топдингми?

Жавоб беролмадим. Атрофда у билан мендан бошқа ҳеч зот йўқ. Нима ҳам қила олардим?.. Жавоб беришга уриндим, гўлдираган товушлар чиқди оғзимдан. Гапиришга ҳам, қимирлашга ҳам мадорим йўқ. Қўлларим титраяпти. «Топдингми?» деб сўради мендан. Демак, орқасидан борганимни билган экан. Аллоҳим, энди нима қиламан?..

Турган жойида менга қараяпти, менинг қўлимдан эса ҳеч нарса келмаяпти. Ичимда алланима унинг ёнига боришга ундади. Эсимни еганим йўқ! Машинамни ҳам олмасдан, орқамга қарамасдан қочдим.

Қочсам, қутуламан деб ўйлагандим, адашган эканман...

ИСТАНБУЛ, 1535 ЙИЛ

ЯХЁ АФАНДИ

Бундан кейин сизга салтанат ҳаром, Сулаймон!

Шухрати ортгани сайин Яхё афандининг дунёга майли камайиб боряпти. Атрофида одамлар жам бўлиб, ундан насиҳат сўрайди, ўғит кутади, мушкул ишлари борасида маслаҳатлашади. Қолаверса, султон Сулаймон унинг эмикдоши эканини билганлар ўзгача эҳтиром кўрсатади, оғзига кучи етмайдиганлар эса орқасидан гап-сўз қилади. Лекин буларнинг ҳеч бири султон Сулаймон билан ораларидаги муносабатга раҳна сололмади. Зеро, бир-бирларини оға-ини деб билишади. Султон Сулаймон юраги сиқилганида, бир мушкулоти бўлганида, чора тополмаганида чин оғаси ўрнида кўргани учун Яхё афандига маслаҳат солади, ундан тавсия ва фикрлар олиб, кўнгли таскин топади.

Одамларнинг назарида энди устоз, олим зот. Зеро, Али Жамолий афандининг вафотидан кейин унинг ўрнига Жонбазия мадрасасига мударрис этиб тайинланган.

Атрофида толиби илмлар бор. Мақсад комил инсонни тарбиялаш мақсад экан, бунинг учун сарфланган умр ва вақт беҳуда кетмайди. Яхё афанди шундай деб ишонади, шундай йўл тутлади.

Қаршисида ўтирган талабаларига ҳам, суҳбатини эшитиш учун келган одамларга ҳам, кимлигидан қатъи назар, ҳаммага «ошиқ» дея хитоб қилади, ишқ сирини улар англашга улгурмай дуо дея узоқларга учиради. Истанбул халқи унинг суҳбатига иштиёқманд, аркони давлат ҳам вақти-вақти билан ваъзларини эшитиш учун унинг хузурига келади.

Унинг исми халқнинг тилига тушди, ҳатто атрофдаги шаҳарлардан ҳам суҳбатига келишяпти. Яхё афанди билан боғлиқ кароматлар оғиздан-оғизга ўта бошлади. Биров кўрганини гапирди, кимдир кўрмаса ҳам гапирди. Мусулмон келадими, номусулмонми, ҳаммани ҳурмат билан кутиб олади. Шу боис анча-мунча рум ҳам исломни қабул қилди, Яхё афанди васила бўлиб кўнглини ислоҳ этди. Лекин бу ҳол баъзиларнинг ғашини келтира бошлади. Уни севадиган кишилар қанчалик кўп бўлса-да, душман деб биладиганлар ҳам кам эмас.

Яхё афандининг чопонларини бир рум тикувчи тикади. Коста уста номи билан танилган бу тикувчи ўз ишининг пири бўлиб, фитрати тоза киши.

Бир куни Коста уста Яхё афандига яшил газламадан чопон тикди. Яхё афанди келиб чопонини олишини бир неча кун кутди, чопон тайёр бўлгани ҳақида қайта-қайта хабар ҳам йўллади.

Ўша куни Коста уста дўконини ёпаётганида Яхё афанди келди. Бироз ўтириб, суҳбатлашгандан кейин Коста уста Яхё афандига чопонини берди.

– Бир кийсангиз, эгнингизда кўрайлик, сизга ёқармикан?

Яхё афанди чопонни олди, лекин киймасдан унга қараб қолди. Бирпас шундай турди. Сўнг тикувчига жилмайиб, шундай деди:

– Коста уста, сиз ҳам мусулмон бўлсангиз, бизга биродар бўлсангиз, қандай яхши бўларди.

Ҳазиллашдимми ёки чиндан айтдимми, номаълум. Лекин Коста уста буни ҳазилга йўйди.

– Балки, афандим, – деди кулиб.

Яхё афанди чопонни ҳалиям киймай, қўлида ушлаб турганди.

– Бирор нуқсони борми, киймадингиз, афандим?

– Йўқ, чопоннинг нуқсони йўқ. Бироқ бунга чўнтак тикмадингизми?

Коста уста ҳайрон бўлди. Чўнтақларини тиккан эди.

– Тиккандим, шунчаки оғзи ёпиқ, истасангиз очаман.

Шундай дея чопонни Яхё афандидан олди. Тикилган ипларни сўқди. Қайта узатганди, Яхё афанди олмади.

– Бир қаранг-чи, чўнтақларида бирор нарса бормикан?

Коста уста бу гапни унчалик тушунмади. Ахир чўнтақларни ўз қўллари билан тиккан, ичида нима бўлиши мумкин?.. Барибир айтилганни бажарди, қўлини чопоннинг ўнг чўнтагига тикди. Қўли бир нарсага тегди. Ҳайрон бўлди. «Демак, тикишдан аввал унутиб қолдирибман» дея кўнглидан ўтказди. Қўлини чиқарганида ҳовучида битта олтин танга бор эди. Нималар бўлганини тушунолмади.

– Бир қошиқ қонимдан кечинг, афандим. Тикишдан олдин унутиб қолдирибман, чоғи, – деди хижолат чекиб.

– Яна бир қаранг-чи.

Бу сафар ҳам ҳайратга тушди Коста уста. Ахир бошқа ҳеч нарса йўқ эди-ку? Бироз олдин қўли фақат шу олтин

тангага тегди, уни чиқарди. Лекин айтилган гапга эътироз билдирмади. Қўлини яна бир бор чўнтакка тикди. Қўзлари ҳайратдан катта-катта бўлиб кетди. Дарҳол қўлини тортиб олди. Қанақасига бундай бўлди?.. Қўлида яна бир олтин танга турарди.

Ҳайрат билан Яҳё афандига қаради. Ҳеч нарса деёлмади. Яҳё афанди яна бир бор қарашини буюрди. Қўлини тикқанди, яна олтин танга чиқди. Сўнг яна, яна... Тикувчи чопоннинг чўнтагидан олтин танга чиқараверди. Охири қалтирай бошлади, ақл-хушидан айрилай деди. Бироқ тушуниб етди, бу ҳолатда ортиқча гап-сўзга ҳожат йўқ.

Шу заҳоти Яҳё афандининг қўлларига ёпишди. Ҳалиям қалтираётган эди. Фақат биргина гап чиқди титроқ лабларидан:

– Афандим, биродар бўлайлик...

Ўша кундан кейин Коста уста ҳам Яҳё афандининг суҳбатига қатнайдиган бўлди. Энди унинг исми Али уста. Унга ўхшаб жуда кўпчилик кўнгил овозини Яҳё афандининг василасида эшита олди.

Яҳё афанди Жонбозия мадрасасида икки йил мударрислик қилди. Кейин Афдолзода мадрасасига тайинланди. Айни пайтда Аё София масжидида воизлик қиляпти.

Вақт ўтган сари Яҳё афанди янада кўпроқ кўнгилларга кириб борганидек, султон Сулаймон шаҳарма-шаҳар кезиб, кўпроқ юртларни фатҳ этяпти. Султон Мохачдан зафар билан қайтди, энди унга қарши чиқа оладиган деярли ҳеч ким йўқ. Куфр аҳли ислом қўшини қаршисида қилич ўйнатишга чўчийдиган бўлиб қолган. Султон Сулаймон

* Мохач – Венгриядаги шаҳар

гўёки жаҳоннинг султони, усмонийлар салтанати – жаҳон давлати.

Яҳё афанди тунлари хонадонида, кундузлари мадрасада султон Сулаймонни дуо қилади, бир лаҳза бўлсин унутмайди. Зеро, биладики, ўзининг имтиҳонидан султоннинг синови қийинроқ. Оламга султон бўлди, дунёга тегишли нимаики бўлса, тўрт томонини ўради. Шухрати, мардлиги, султонлиги – ҳаммаси нафси билан бир бўлди. Яҳё афанди фақат унинг учун дуо қилади. Зеро, бош чириса, жисм ҳам чирийди. Султон адашса, халқи ҳам адашади. Султон бир хато қилса, аҳоли ўн хатога қўл уради.

Бир куни бомдод вақти уйидан чиқиб, масжидга кетаётган эди. Атроф ёришиб улгурмаган, енгил шабада эсяпти. Узун чопонини олдинга тортиб қўйди. Яккам-дуккам оқ толалар аралашаётган соқолини шамол сийпалаяпти. Тупроқ йўлдан вазмин қадамлар билан юриб, ҳар одимда битта дуо қиляпти. Дуоларнинг кўпи султон Сулаймон учун.

Одатдагидек бомдод намозидан аввал соҳилга келди. Ҳар куни субҳ пайти бу ерга келади, атрофда ҳеч ким йўқлигида хаёллар уммонига шўнғийди. Ўзини, нафсини, Роббисини, ҳамма нарсани ўйлайди, чора тополмаган дардларига даво излайди. Бу ерда ўйга толганида, гўё ўзи катталашиб, дунё эса кичрайиб қолади. Муршидини шу ерга келган пайтларда кўради. Ўша тонгда ҳам шундай бўлди.

Кўзларини уфққа қадаб ўтирганида муршиди келди. Дарҳол одоб билан унинг олдида қўл қовуштирди, бошини қуйи солди.

Яҳё афанди ҳали ҳам талаба, ҳар гапни одоб билан эшитди. Бироздан кейин муршиди:

– Ичингдагиларни тўкиб-соч. Айт, юрагингни нима сиқяпти? – деди.

Яхё афанди чуқур нафас олди.

– Кўрқяпман, афандим, жуда қаттиқ кўрқяпман. Кўркувим ўзим, нафсим билан эмас, султон Сулаймон билан боғлиқ. Зеро, унинг имтиҳони машаққатлидир ва бу йўлда бир одим эмас, ярим одим тойса ҳам, мусулмонларнинг бари юзтубан йиқилади. Кўркувимнинг боиси шу...

– Кўнглинг хотиржам бўлсин! Сен Сулаймоннинг ёнига беҳудага қўйилмагансан. У тоядиган бўлса, қўлидан ушлаб қоласан.

Кўп нарсаларни гаплашдилар. Бири сўйлади, иккинчиси тинглади. Яхё афандининг қалбидан кўркувлар аригандек бўлди. Бомдод намозига азон айтилишидан олдин хайрлашишди. Яхё афанди намозини масжидда адо этгач, уйига қараб равона бўлди. Тор кўчалар орасидан ўтган узун кўчанинг бошига келди. Кўчалар аста-секин одамлар билан тўляпти, одамлар билан бирга шаҳар ҳам уйғоняпти. Шу пайт бир киши келиб Яхё афандининг ёқасига ёпишди. Соқоли қоп-қора, қора чопон кийган киши. Бақувват қўлларини Яхё афандининг елкаларини қўйиб, йиғламсираган овозда гапира бошлади:

– Эй, мулла! Эй, Яхё афанди! Сизлар мусулмонмиз, адолат ва марҳамат тарқатамиз деб юрасизлар. Мусулмонлик – адолатдир дейсизлар. Мен румман, сизлар эътиқод қилган нарсага эътиқод қилмайман, лекин ҳақ-ҳуқуқни биламан.

Яхё афанди бу одам нима демоқчилигини ҳам, нималар бўлаётганини ҳам тушунмаётган эди. Бир зумда атрофларига одамлар йиғилди. Яхё афанди ҳалиги одамни тинчлантиришга уринса-да, кор қилмади. У йиғламсираганча гапини давом эттирди:

– Энди айт-чи, динингизда ўлган гайримуслимдан ҳам солиқ талаб қилиш, орқасида қолган тулга, етимга солиқ олиш жоизми?

Яхё афанди хайратда эди. Бу гавго қандай якун топишини билмаса-да, у кишига жавоб қайтарди:

– Йўқ, динимизда ўлган кишидан солиқ олинмайди, қолаверса, фақирдан, қари, мухтож кишидан ҳам.

Ҳалиги одам Яхё афандининг ёқасига баттарроқ ёпишди.

– Ҳаҳ! Ундай бўлса, мени яхшилаб эшит! Мендан ўлган киши учун ҳам солиқ талаб қилишади ва ҳар йили ундиришади. Демак, сизлар ё динингизни яхши билмайсизлар, ёки динингизга амал қилмайсизлар! Сенга айтадиган бошқа гапим йўқ!

Шундай деди-да, кетди.

Яхё афанди турган жойида қотиб қолди. Ҳамма унга қараб турибди. Нима қилишни билолмади. Юраги куйди. Бир мусулмоннинг хатоси учун кимдир динни айбласа, нима бўлади?.. Халқнинг ичида тушган аҳволига эмас, мусулмон сифатида тушган ҳолатига куюнди.

Бир маҳал ўзига келди. Хонадонига югургудек бўлиб борди. Рум одамнинг айтганларини суриштирди. Рост экан. Яхё афанди ғазабланди, қаҳри келди. Нима қилиш керак, нима қилиши мумкин? Устози Тўрвали Али Жамолий афандини эслади. Модомики, ҳақ қаршисида жим турмасликни ундан ўрганган, у каби йўл тутди.

Қўлига қоғоз-қалам олди ва кўнглидагиларни ёза бошлади:

«Эй, олам султони Сулаймон!

Бундан кейин сизга салтанат ҳаром бўлди!

Куфр қаршисида, газот майдонида, душман бошида ўйнатган қиличнинг ўлганларга ҳам сермаладиган бўлдими? Шуни билингики, бу зулмни аждодларингиздан ҳеч бири қилмаган. Сизнинг дин учун гайратингиз ҳали шуми? Қилганларингиз боис бир кофир исломни айбляпти, мусулмонларнинг кўз ўнгида жавоб беролмайдиган ҳолатга соляпти.

Бундан кейин сизга салтанат ҳаром бўлди, Сулаймон...»

Мактубни тугатиши билан султонга жўнатди.

Нома султон Сулаймоннинг қўлига етиб боргач, аввал хайрон бўлди. Яхё афанди нега ўзи келмасдан мактуб йўллади экан?.. Боисини билолмади. Мактубни очиб ўқий бошлаганида ранги бўзариб, турган жойида қалтирашга тушди. «Бу гапларни оғам ёзган бўлиши мумкин эмас» деб ўйлади.

Мактубни ўқиб тугатиши биланоқ саройдан чиқди. Яхё афандининг ёнига борди. Хонадонига кирганида, Яхё афанди ҳовлисида болтани ғазаб билан кундага ураётганини кўрди. Ёнига яқинлашди. Яхё афанди ўзини унутиб қўйганга ўхшайди.

Султон Сулаймон салом берди, Яхё афанди индамади. Ортига ўгирилиб, кўзларини ғазаб билан султонга тикди.

– Оға, бу қандай нома бўлди? Буни ўз қўлингиз билан ёздингизми? Агар шундай бўлса, биздан нима хато ўтди? Мен кимга зулм қилдим, кимга ёмонлик қилдимки, салтанат менга ҳаром бўлсин?

Яхё афандининг кўзларидаги ғазаб оташи ҳали ҳам сўнмаганди.

– Султон Сулаймон! Бу нимаси? Ўлган ғайримуслимдан одамларингиз нега солиқ талаб қилади? Дин шундай буюрадими? Қолаверса, бу йўл билан қўлга киритилган мол сизга ҳалол бўладими? Бундай ишлар сизга ярашмайди. Сўраб-суриштирдим, чиндан ҳам шундай бўлган экан. Ана энди еганингиз, ичганингиз, кийганингиз ҳаром, салтанат ҳам ҳаром бўлмайдими?

Султон Сулаймон хайратда эди. Яхё афандини хайрат билан тинглади.

– Оғам, Аллоҳ гувоҳки, сиз айтаётган бу гаплардан заррача хабарим йўқ.

- Бу узрга сабаб бўлолмайди! Хабарингиз йўқ экан, майли. Лекин бу гафлат нимаси?! Эртага Ҳақ хузурида бу иш учун қандай жавоб берасиз? Билмабман дейсизми? Ғайримус-лимнинг ҳам ҳақиқага риоя қилиш кераклигини билмайсизми? Бировнинг ҳақи учун сўроқ қилинишингиздан хабарингиз йўқми? Шунинг билан, жаҳон султони Сулаймон, шуҳратингиз ҳам, молу мулкингиз ҳам шу дунёда қолади. Нарингиз дунёга фақат амалларингиз билан борасиз.

Яҳё афандининг кўзларидаги ғазаб энди султон Сулаймонга ўтганди. У ердан кетмади, вазирини чақиртирди, бор гапни айтди. Бу хатони ким қилган бўлса жазолашни, кимнинг ҳақи олинган бўлса, ортиги билан қайтаришни буюрди. Бир-бир аъёнларини қойиди, лекин ичидаги оташ сўнмади. Яҳё афанди сал нарироқда, дарахт тагида ўтирган эди. Султон унинг ёнига борди. Тиз чўқди. Кимсан, хайхотдек султон Сулаймон, жанг майдонларида исми тилга олинмиши биланок зафар қозонадиган ҳукмдор, тасаввур қилиб бўлмайдиган даражада катта ҳудудларни забт этган подшоҳ Яҳё афандидан хижолат бўлаётганди.

- Ога, ҳақсиз, ҳамма айб бизда экан. Барча ҳақларни ҳақдорларига ортиги билан қайтариб берамиз. Гафлатда қолибман. Бироқ нуқсонли томонимни сиз тўлдирасиз...

- Тавба шарт. Бунинг учун кўп тавба қилинг, токи Аллоҳ кечирини умида қилайлик.

Бир муддат жим ўтиришди. На бири гапирадиган, на иккинчиси эшитадиган ахволда. Султон Сулаймоннинг кўзларидан оққан ёшлар соқолини хўл қилди. Шунчалик йиғладики, эгнидаги либоси ҳам жикқа хўл бўлди, кўзлари кизариб, лаблари кўкариб кетди.

Ярим соатча кейин султон Сулаймон қўлларини Яҳё афандининг қўлларига қўйди.

– Оға, энди султонлик қилишимизга рухсат борми?

Жилмайди Яхё афанди. Ҳеч нима демади. Султон Сулаймон тушундики, хато бўлса, тавба ҳам бор ва тавба эшиги ҳар доим очик.